

ИСТОРИОГРАФИЈА
Historiography

УДК 94(436-89)"1914"(093)
329.73:929 Шарац Ђ.(093)

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2020.2.dju.261-286>

Научна критика и полемика

Примљена: 28. 1. 2020.

Прихваћена: 11. 5. 2020.

Ђорђе ЂУРИЋ

Одсек за историју, Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
djdjuric@ff.uns.ac.rs

**Сведочанство о Ђури Шарцу из 1928. године:
извор у прилог тези да су младобосанци у завери
од 28. јуна 1914. деловали самостално***

АПСТРАКТ: У раду се анализира архивски документ, спис Душана Славића о Ђури Шарцу и организацији Сарајевског атентата. Ради стављања документа у контекст догађаја и провере његове веродостојности, истражена је биографија Ђуре Шарца, богослова који је као један од најближих сарадника војводе Танкосића учествовао у балканским и Првом светском рату и који је био у кругу око Гаврила Принципа уочи Сарајевског атентата. Дат је осврт и на делатност Душана Славића, аутора овог списка, и Марка Малетина, тадашњег секретара Матице српске који је одлучио да документ не буде објављен 1928. године када му је послат.

Кључне речи: Сарајевски атентат, Ђуро Шарац, Гаврило Принцип, питање ратне одговорности, Први светски рат

Бројни драматични догађаји и заплети који су се на Балкану одигравали од почетка ХХ века па до избијања Првог светског рата и њихова дипломатска позадина сами по себи су довољно сложени и компликовани за историјско истраживање и интерпретацију. Ове прилике додатно је за историографију закомпликовало питање одговорности за избијање Првог светског рата (*Kriegsschuldfrage*), којим

* Чланак је резултат рада на пројекту *Војвођански простор у контексту европске историје* (бр. 177002) Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

се посебно ангажовано бавила историографија и публицистика поражене стране. Сваки покушај политичке ревизије версајског система започињао је покушајем креирања „историјске истине“ која би подржала ту ревизију и кривицу за избијање рата свалила на неког другог, пре свега на Србију или Русију. Објављени су бројни томови историјске грађе, чланака и књига који се баве Сарајевским атентатом и завером која је довела до њега. Под утиском ове литературе у ревизионистичкој историографији се често више пажње посвећује поводу за почетак рата, док суштински узроци, пре свега сукобљени интереси великих сила, остају у другом плану, као и чињеница да Србија све и да је хтела¹ није могла изазвати рат оваквих размера да велике силе, пре свега Немачка и Аустроугарска, нису имале своје разлоге да га започну. Бројне су збирке извора које се односе на период уочи Првог светског рата и јулску кризу у којима су тенденциозно одабрани документи. Међу њима предњаче збирке у којима налазимо и тзв. „трофејна докумената“, настале фалсификовањем и „преправљањем“ заробљених српских архива, које су потом објављиване као „аутентични“ документи. За ту сврху у Бечу је била формирана комисија на челу са опуномоћеним министром Р. Погачаром. На истом задатку радила је и комисија војнообавештајне службе Аустроугарске у Терезијенштату. Ревизионистичка историографија користила је овакве „изворе“ као поуздане и интегрисала их у своје закључке. Они су се касније мултипликовали, а за данашњу ревизионистичку историографију имају и патину одавно доказаних истина.² Систем-

1 Србији никако није одговарао рат са Аустроугарском. Исцрпљеној балканским ратовима, са истрошеним војним резервама и девастираним буџетом, Србији је требао период мира и стабилизације како би били обновљени економија и војска, а новоприпојене области биле апсорбоване у државно-правни систем. О томе сведоче бројни званични и незванични иступи релевантних фактора у земљи. Видети: Миле Бјелајац, *1914–2014: Зашто ревизија? Мењање оцена о узроцима Првог води ревизији оцена о узроцима Другог светског рата*, допуњено издање, (Нови Сад: Прометеј, 2019), 35–57.

2 О начинима како се „препарирање“ докумената спроводило видети: Maximilian Ronge, *Meister der Spionage*, (Leipzig: Payne Verlag, 1935), 94, 102–107, 144. Међу збиркама извора на које се ревизионисти најрађе позивају су: *Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914, Ergänzungen und Nachträge zum österreichisch-ungarische Rotbuch*, I–III, (Wien, 1919); Miloch Boghitchévitch, *Die Auswärtige Politik Serbiens, 1903–1914, Diplomatische eheimakten aus russischen, montenegrinischen und sonstigen Archiven*, I–III, (Berlin: Brückenverlag, 1929–1931). На Богићевићеве „налазе“ позивају се и нацисти правдајући своју агресију на Краљевину Југославију. О ревизионизму видети: Wolfgang Yager, *Historische Forschung und politische Kultur in Deutschland, Die Debate 1914–1980. über dem*

ског одговора југословенске државе између два светска рата, који би био релевантан у међународној арени, готово да и није било, ако изуземо истраживање Владимира Ђоровића, чије је објављивање уочи Другог светског рата зауставила сама држава покушавајући да умилогости нацистички режим 1939. године.³

Из периода између два светска рата, када су антиверсајске силе већ увелико системски деловале на пољу ревизије питања ратне одговорности утврђене Версајским мировним уговором, потиче и један наративни историјски извор који се односи на припреме Сарајевског атентата. Ради се о спису Душана Славића о Ђури Шарцу насталом 1928. године, који се данас чува у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду. Овај документ Шарца представља као једну од значајних личности у завери за извршење Сарајевског атентата.

Без обзира на то што се у бројним мемоарским изворима и историографским текстовима Ђуро Шарац често помиње као особа која је била укључена у многе процесе и догађаје уочи и током Великог рата (од четничке акције у Старој Србији, учешћа у четничким одредима у време балканских и Првог светског рата, као једна од блиских личности Гаврилу Принципу, Воји Танкосићу и Мустафи Голубићу, један од кључних сведока на Солунском процесу итд.), његова биографија није у целости позната нашој историјској науци. Обично се наводи као четник (комита) и богослов.

Рођен је у месту Ђојлук⁴ у Босни и Херцеговини 1889. године.⁵ Похађао је Велику гимназију у Сарајеву. Заједно са Миланом Ја-

Ausbruch des Ersten Weltkrieges, (Göttingen, 1984), 192–198; Ю. А. Писарев, *Тайны первой мировой войны, Россия и Сербия в 1914–1915*, (Москва: Наука, 1990), 5–21. Видети: Бјелајац, *1914–2014: Зашто ревизија?*; Аника Момбауер, *Узроци Првог светског рата*, (Београд: СЛЮ, 2014).

3 Књига је објављена тек 1992. године. Владимир Ђоровић, *Односи између Аустроугарске и Србије у XX веку*, (Београд, 1992).

4 Овај податак наводи Владимир Дедијер без позивања на извор. Владимир Дедијер, *Сарајево 1914*, (Београд: Просвета 1966), 479. Лео Пфефер у чланку „Александар Карађорђевић сукривац Сарајевског атентата“, објављеном у листу *Хрватски народ* 28. јуна 1941, наводи да је „Богослов Ђуро Шарац из Босанске Крупе“, како је наведено и у списима са додатног саслушања Недељка Чабриновића на процесу у Сарајеву 1914. године. Док М. Ђерић тврди да је Ђуро Шарац „са Ђојлука“. М. Ђерић, „Јафетов програм“, *Развитак*, бр. 12, (Бањалука), 1939, 36. У стенограму саслушања на Солунском процесу наводи се такође да је „из Ђојлука“. *Тајна превратна организација, Извештај са претреса у војном суду за официре у Солуну*, (Солун: Велика Србија), 1918, 250.

5 Дедијер, такође без позивања на извор, наводи да је Шарац био старији од Гаврила Принципа и Ђулаге Буковца четири године (они су рођени 1894). Дедијер,

фетом основао је и био активан у организацији националне омладине „Јафетовци“ од 1905. до 1908.⁶ Због изјаве да је анексија Босне и Херцеговине пљачка туђе својине 1908. осуђен је на два месеца затвора. После одслужене казне прелази у Србију, а потом уписује богословију у Призрену, коју је завршио школске 1911/12. године.⁷ Уместо да буде рукоположен за свештеника, у време балканских ратова четовао је у одреду Воје Танкосића, са којим се у то време веома зближио и постао његов пратилац.⁸ Током 1912. био је у Прокупљу у логору за обуку четника под Танкосићевом командом, а потом, непосредно пре почетка Првог балканског рата, као борац Лапског

Сарајево 1914, (Београд: Просвета, 1966), 479. У стенограму Солунског процеса наводи се да је 8. маја 1917. имао 28 година, што значи да је рођен 1889. *Тајна превратна организација*, 250.

- 6 Распрострањен је био обичај оснивања ђачких дружина у XIX и почетком XX века. Многим омладинцима широм Европе били су узор немачки Буршеншафти, затим Млада Италија, Млада Швајцарска, Млада Немачка итд. Већина ових организација имала је за циљ национално ослобођење и уједињење, као и борбу за социјалну правду. Министарство финансија Аустроугарске које је управљало окупираним провинцијама, Босном и Херцеговином, издало је 1908. године *Дисциплинарне прописе* којима је, под претњом искључења из школе, свим ђацима средњих школа било забрањено учествовање у било каквим политичким и друштвеним организацијама. Тиме пракса оснивања оваквих друштава није била прекинута, већ се само више пажње посвећивало тајности. Склоност ка конспирацији и тајном удруживању у „веку завера“ често је због незрелости актера имала комичне облике. Тако је у програму „Јафетоваца“ стајало: „Учити се смије само толикој мјери, да се прође у слиједећи разред, јер ко сувише добро учи, самим тим показује да се спрема за аустријског чиновника и покорног бирократу“ или „не смије се лијепо ности јер то опет значи да си склон господовању, а не озбиљном раду, а још мање оштрој борби“. Ови омладинци су сматрали да највеће поштовање треба исказивати сељаку као носиоцу свега истински националног. Пропагирали су и да се са девојкама борци не смеју дружити, јер су оне „за удају а не за борбу“. Закључак овог програма гласи: „уопште радити све онако како ти сељачка памет доноси“. Ђерић, „Јафетов програм“, 368–369.
- 7 Петар Костић, *Споменица 50-годишњице Призренске богословско-учитељске школе 1871–1921*, (Београд, 1924), 152; Александра Новаков, *Стубови српске просвете*, (Београд: Завод за уџбенике, 2017), 168; Биљана Вучетић, *Богдан Раденковић, Судбина једног српског националисте*, (Београд: Историјски институт, 2018), 298. - Добросав Јевђевић у *Сарајевским завереницима* (1954) наводи да су слушаоци канонског права често књигу замењивали пушком. Међу онима који су били пореклом из Босне и Херцеговине, а у Призрену, како он каже, „студирали“ били су и: „Јафет, Максимовић, Ђургуз, Шарац, Лалић, Кашиковић и други“.
- 8 „На Љубовији“, *Политика*, 3. март 1915.

четничког одреда, 2. октобра 1912. учествовао у комитетском нападу на турску караулу Репоња код Мердара. Потом је са својим одредом био прикључен Шумадијској дивизији, са којом је ушао у Приштину, а новембра одред стиже у Призрен, где је и расформиран.⁹ После окончања балканских ратова, до јуна 1914, без посла, проводио је време по београдским кафанама, између осталих и у „Златној моруни“ на Зеленом венцу у којој су се окупљали бивши четници, омладинци избегли из Босне и Херцеговине¹⁰ и бројни „месечари“,¹¹ међу њима и Душан Славић, каснији књижевник и публициста, аутор биографије Ђуре Шарца коју овде доносимо. Највећи део Славићевог списка односи се управо на ово време.

Већина српске историографске литературе улогу Ђуре Шарца у догађајима везаним за атентат у Сарајеву види другачије него Славић. Ослањајући се на писање црнорукца Чедо Поповића, који наводи како му је лично Апис у једном разговору 1915. године твдио да је послао Ђуру Шарца у Босну да наговори младиће да одустану од атентата,¹² прихваћено је мишљење да се Шарац састао у Босанском Броду са Данилом Илићем. У списима са суђења извршиоцима Сарајевског атентата утврђено је да је Данило Илић 16. јуна 1914. путовао из Сарајева у Босански Брод (то је Илић сам признао, а потврдили су и сведоци). Илић није поменуо са ким се тамо састао, већ је само рекао како је од тада почео да размишља о одустајању од извр-

9 Б. Ратковић, М. Ђуришић, С. Скоко, *Србија и Црна Гора у Балканским ратовима 1912–1913*, (Београд, 1972), 86–87.

10 Ратко Парезанин у својим белешкама *Гаврило Принцип у Београду* наводи такође Шарца као сталног посетиоца „Златне моруне“. Према његовом сведочењу, у једној тучи у кафани Шарац је узео у заштиту Чабриновића и Парезанина. Занимљив је и навод да је Шарац, коме је Парезанин јуна 1914, такође у реченој кафани, показао своју пропусницу добијену у посланству Аустроугарске у Београду за пут у Херцеговину, одмах, на основу начина како је печат на пропусници био окренут, рекао да ће овај бити ухапшен чим пређе границу у Земуну. Тако је и било. Наведено према: Милош Ковић, *Гаврило Принцип, Документи и сећања*, (Нови Сад: Прометеј, 2014), 323, 329, 331.

11 Термин „месечари“ за њих употребљава Славић у биографији Ђуре Шарца, мислећи на оне који нису могли да плаћају своје рачуне за исхрану, па су их плаћали на крају месеца. Иначе, српске власти су после Сарајевског атентата нашле доказе о заложеном капуту Гаврила Принципа, као и карту извињења газдарици за неплаћену кирију. Сви ови „месечари“ су живели на граници беде и нимало не подсећају на добро плаћене агенте, што би био случај да је иза њих стајала држава или нека парламентарна организација.

12 Ч. Поповић, „Сарајевски атентат и организација ‘Уједињење или смрт’“, *Нова Европа*, 26. јун 1932, 408.

шења, међутим Принцип није хтео да пристане на то.¹³ Разлог што је Шарац одабрао да разговара са Илићем је вероватно тај што је он био старији и зрелији од осталих младића и што га је познавао одраније.¹⁴ Илић је послушао Шарца и одустао од плана имајући у виду, како је изјавио на процесу, могуће велике жртве које би уследиле. Принцип и Чабриновић нису прихватили поруку Шарца коју им је Илић пренео и остали су при својој првобитној идеји да атентат изврше.

Овакву улогу Шарца у покушају да се атентат заустави поткрепљује и сведочење Милана Шакоте које је дао Владимиру Лебедеву. Шакота каже да је преко њега ишла преписка између Шарца и Принципа током јуна 1914, када је Принцип већ стигао у Сарајево. На Шакотину адресу (Чумурија 20) стигло је четири-пет писама и упутница на 80 круна. У једном од тих писама Шарац јавља Принципу да треба да се врати у Београд и оно што је замишљено не уради, пошто би било рђавих последица по Србију.¹⁵

О припремама атентата говори и једно занимљиво сведочанство самог Шарца, додуше посредно, које је објавио др Милован Грба у листу *Prager Presse* 1924. године, када је Шарац већ био мртав.¹⁶ Историчар Грба,¹⁷ који је рат провео у Швајцарској, тврди да је

13 Лео Пфефер, истражни судија над атентаторима у сарајевском процесу, у књизи *Istraga o Sarajevskom Atentatu*, (Zagreb, 1938) тврди да се, после објављивања чланка пуковника Чеде Поповића у часопису *Нова Европа* 1932. и сазнања шта је Апис саопштио Поповићу 1915. године о улози Ђуре Шарца, и сам прisetио: „Када сам прочитао овај чланак Чеде Поповића, била ми је јасна изјава Данила Илића да он није хтео да се изврши атентат, али да Принцип није пристао на то. Ту је Илић посве наравно затајио да му је наведени Шарац долазио из Београда са поруком да се обустави атентат“. Наведено према: Ковић, *Гаврило Принцип*, 546–547. То посредно потврђује и сам Принцип у изјави пред судом, „Стенограмске биљешке“, према: Ковић, *Гаврило Принцип*, 675.

14 Да је Шарац познавао Илића од раније тврди Принцип на саслушању 13. X 1914, „Сарајевски атентат, Изворне стенографске биљешке са главне расправе против Гаврила Принципа и другова“, цитирано према: Ковић, *Гаврило Принцип*, 676.

15 *Dedijer, Sarajevo 1914*, I, 381. Детаљније о Шакотином сећању видети у: Svetko Ђ. Popović, *Okolo Sarajevskog atentata, Kritički osvrti i napomene*, (Sarajevo: Svjetlost, 1969), 209–210.

16 Dr. Milovan Grba, „Das Attentat gegen Franz Ferdinand und die Sarajevoer Polizei“, *Prager Presse*, 208, 29. juli 1924, 4.

17 Родом је био из места Горње Грбе код Плашког, историју је судирао у Загребу. Први светски рат провео је у Швајцарској, где је објављивао чланке у прилог уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца, које је обједињене објавио у бршури *Freiheit den Serben, Kroaten und Slowenen*, (Bern, 1919). После Првог светског рата бавио се публицистиком, а био је активан и у политичком животу. Три пута је биран

Шарца случајно упознао у Женеву и да му је он говорио како је завера била једна аутентична ствар у којој су главну реч водили Срби из Босне, али су у њој учествовали и Муслимани и Хрвати, да су се завереници организовали по узору на руске револуционарне тројке и да су прву тројку формирали Принцип, Чабриновић и Грабеж, а да је он, Шарац, знао и за другу тројку коју је предводио Данило Илић, а да ју је у Босни формирао такође Принцип. Шарац даље тврди да су они првобитно планирали да изведу атентат на генерала Поћорека или неког другог аустроугарског званичника у Босни. На изричито питање Грбе да ли је пуковник Драгутин Димитријевић Апис знао за припреме атентата, Шарац је одговорио да Апис „није имао појма“ о завери и да је тек касније, на Солунском процесу, желећи да рехабилитује свој патриотизам „себе представљао као зачетника атентата у Сарајеву”.¹⁸ Овде, дакле, видимо исту тврдњу која следи и из Славићевог списка, да Апис не стоји иза припрема атентата и да је он дело емиграната из Босне. Шарац је Грби рекао и да су он и Цигановић у Солуну претили Апису да ће са осталим емигрантима из Босне јасно и гласно показати да он није био упућен у заверу против Франца Фердинанда уколико не повуче своје твдње о главној улози у томе.¹⁹ Шарац у овом развору са Грбом не говори о свом путовању у Босански Брод, али помиње своју улогу у прибављању оружја од мајора Танкосића. У наставку овог текста Грба с правом отвара питање пропуста сарајевске полиције приликом обезбеђивања посете надвојводе и њеног поступања током истраге.²⁰

По избијању Великог рата Шарац се поново нашао у Танкосићевом комитском одреду и био укључен у све његове активности

за посланика у парламенту Краљевине Југославије. Усташе су га убиле у логору Јадовно 1941. године. Један је од ретких српских историчара који је био укључен у полемику око питања ратне одговорности у инострану штампи. Објављивао је у аустријским и чешким новинама. У нашој историографији незапажено је прошла корисна збирка извора коју је приредио: *Gledišta austro-ugarskih generala i državnika na pitanje o aneksiji Srbije, Crne Gore i Albanije te o rješenju jugoslavenskog problema*, по неизданим документима изложио Милован Грба, (Zagreb, 1920).

18 ...sich als Urheber des Attentats von Sarajevo hinstellte

19 Апис није употребио „Поверљиви рапорт“ у својој одбрани.

20 Детаљан осврт на текст Милована Грбе у листу *Prager Presse*, који је остао готово непримећен у нашој ранијој историографији, даје Џон Заметица у делу *Folly and Malice: The Habsburg Empire, the Balkans and the Start of World War One*, (London: Shepsheard, 2017), 400–401.

на одбрани Београда првих дана рата. Августа 1914. био је смештен са другим четницима на Торлаку, при команди Дунавске дивизије I позива, о чему ће каније сведочити на Солунском процесу. По формирању Рудничког четничког одреда, под командом Танкосића, хитно је послат 14. августа на Дрину у састав 3. армије на простор Крупња. У току повлачења одред у залеђу фронта хвата дезертере и луталице у склопу Деговских команди. Учествује у борбама око Љубовије, Крупња и Ваљева.²¹ Током битака на Дрини и Колубари одред је учествовао у жестокиим борбама и претрпео тешке губитке, а потом је део његових бораца оболео од тифуса. У јесен 1915. за време немачко-аустроугарско-бугарске офанзиве на Србију, Шарац је био Танкосићев лични пратилац. Са војводом је учествовао у његовој последњој бици на Игришту код Великог Поповића, где је Танкосић смртно рањен 18. октобра 1915. Потом је Шарац са неколицином четника војводу у шаторском крилу пренео до воза којим је пребачен у Трстеник, где је умро 20. октобра. После сахране на трстеничком гробљу Шарац је војводино тело откопао и поново сахранио на непознатој локацији, међутим, аустроугарски војници су гроб пронашли и откопали Танкосићево тело како би јавности показали како је коначно мртав један од организатора Сарајвског атентата.²² За ово скрнављење Танкосићевог тела део послератне јавности и мемоаристике кривио је управо Шарца, јер није довољно добро сакрио место тајне сахране.

После тога Шарац се повлачи са остацима одреда. У Призрен стиже 11. или 12. новембра 1915, где се јавља Драгутину Димитријевићу Апису који га распоређује са још неколицином четника на службу при штабу тимочке војске.²³ Повлачење су наставили до Драча, одакле их је по наређењу Аписа мајор Вуловић пребацио на Крф, а тамо је Шарац распоређен у комбиновани одред заједно са групом четника. Потом је био у месту Корекијана на Крфу, при штабу тимочке војске. Ту је ослобођен војне обавезе, па је прешао у град Крф као цивилно лице. Све време је био у друштву Милана Цигановића, Мустафе Голубића и још неких добровољаца пореклом из Босне и Херцеговине, на Аписово заузимање такође ослобођених војне обавезе. Маја 1916. са овом групом прелази у Солун и отуда такође одржава контакте са Аписом, од кога је повремено добијао и нешто новца. По-

21 „На Љубовији, Из четничких бележака Ђуре Шарца“, *Политика* 3. III 1915.

22 Танкосић је као такав наведен и у ултиматуму Аустроугарске Србији.

23 *Тајна превратна организација*, 250–251.

сле убиства Бошка Арежине, једног од припадника ове групе у Солуну, по Аписовом наређењу поново одлази на Крф. После тога од маја 1917. даје исказе истражним органима који су припремали Солунски процес. На самом процесу је уз Милана Цигановића био један од важнијих сведока оптужбе против Аписа. Сведочио је о наводним злочинима против цивила (насиље, пљачке, убиства) на Торлаку у лето 1914. за које су оптужени Танкосић и Апис. Тврдио је да је на такав начин Танкосић дошао до 500.000 динара које је предао Апису. Сведочио је и да је, од групе добровољаца комита пореклом из Босне и Херцеговине којој је припадао, пуковник Драгутин Димитријевић тражио да се укључе у припреме убиства Николе Пашића и преврата са циљем преузимања власти.²⁴ На основу ових сведочења суд у Солуну је донео пресуде против Аписа и других. Каснија историографија је утврдила да су ова сведочења била лажна. После Солунског процеса, већ нарушеног здравља, Шарац одлази у Швајцарску на лечење.²⁵ Вероватно је тада срео историчара Милована Грбу коме је говорио о припремама Сарајевског атентата. Умро је у једном санаторијуму у близини Женеве 1918. године.

Душан Славић, аутор списа који овде доносимо, књижар и публициста, уочи Првог светског рата кретао се такође у кругу људи који су посећивали кафану „Златна моруна“ и познавао актере о којима говори у спису о Ђури Шарцу. Славић је, као и већина учесника догађаја о којима говоримо, био пореклом из Босне и Херцеговине. Рођен је у Мостару 8. јула 1882.²⁶ Још као ученику основне школе у сомборском Голубу објављена му је прва песма.²⁷ Због тога што је младићима из Мостара писао молбе за руске стипендије био је осуђен на 14 дана

24 Исто, 253–256.

25 Уз чију финансијску помоћ је Шарац стигао у Швајцарску, да ли је то евентуално била награда за сведочење у Солунском процесу против Драгутина Димитријевића Аписа или потреба да буде склоњен из Солуна на неко време? На та питања на основу доступних извора није могуће одговорити.

26 Љубомир Дурковић-Јакшић, „О Душану Славићу“, *Годишњак града Београда*, књ. XXI, (1974), 267.

27 Последњих деценија XIX века значајне су везе и културни утицаји Срба из Јужне Угарске са онима из Босне и Херцеговине. Велики број учитеља српских из северних крајева службовао је у новоприпојеним областима Аустроугарске. Тако је и мајка Димитрија Митриновића Видосава, рођена Добрин, пореклом из Новог Сада, по завршетку препарандије била учитељица у Стоцу. Предраг Палавестра, *Догма и утопија Димитрија Митриновића*, (Београд: Завод за уџбенике, 2003), 6.

затвора. После одслужене казне 1902. године долази у Београд.²⁸ Потом је вероватно у Немачкој завршио књижарски занат.²⁹ По сведочењу Драгослава Љубибратића, Славић је уочи Великог рата имао књижарску радњу.³⁰ Тада је објавио и тротомну илистровану историју балканских ратова.³¹ Током 1915. Славић се са српском војском повлачи преко Албаније. У време опоравка на Крфу писао је песме,³² а затим одлази на Солунски фронт.

После Првог светског рата држао је књижарски комисион у Београду у Космајској улици. У годинама између два светска рата Славић је написао велики број публицистичких дела различитог садржаја, неколико стотина новинских чланака, покренуо више листова, који су се по правилу врло брзо гасили. Штампано је илустроване календаре и поучне брошуре. Покренуо је чак и иницијативу за прикупљање грађе за југословенски књижевни лексикон.³³ Умро је у Панчеву јануара 1940. године.

Марку Малетину, тадашњем секретару Матице српске и уреднику *Летописа*, Славић се обратио први пут 13. новембра 1925. са предлогом (како је сам рекао на препоруку Николе Петровића) да одржи предавање у Матици српској „О узроцима нашег књижевног застоја“. Ово предавање није одржао, али то га није обесхрабрило да Малетину пише поново 4. маја 1928. и достави му биографију Ђуре Шарца коју нуди за објављивање у *Летопису*, под условом да аутор остане анониман. Уз то Славић тврди да припрема опширано дело (како вели до тада је био средио 600 страница)³⁴ о догађајима везаним за Сарајевски атентат и наговештава да ће га предати на чување Матици српској. Малетин му је одговорио шест дана касније, врло штуро одлажући на неодређено време објављивање понуђеног текста о Ђури Шарцу. Данас се преписка између Малетина и Славића и овај текст чувају у Рукописном одељењу Матице српске.

28 По сведочењу Ђорђа Пејановића, у Мостару је радио као келнер, а потом имао стакларску радњу. Видети у: Cveto Đ. Popović, *Oko Sarajevskog atentata, Kritički osvrti i napomene*, (Sarajevo: Svjetlost, 1969), 132.

29 Дурковић-Јакшић, „О Душану Славићу“, 271.

30 Цветко Поповић наводи да је радио као помоћник у књижари Дачића.

31 *Илустрована историја Балканског рата: 1912–1913*, књ. 1–3, прибрао и уредио Душан Славић, (Београд: Књижевни одбор, 1913).

32 *Србобран*, (Нови Сад), 6. јануар 1923.

33 Дурковић-Јакшић, „О Душану Славићу“, 275.

34 О Сарајевском атентату објавио је чланак у панчевачком часопису *Нова Зора*, чији је власник и уредник био.

Из преписке се не може наслутити да ли су се Славић и Малетин од раније познавали и, ако јесу, у каквим су односима били. Врло је вероватно да је Малетин познавао неке људе о којима Славић пише, будући да су им се током Првог светског рата путеви делимично укрштали. Марко Малетин је мобилисан у аустроугарску војску 1914, али је октобра те године прешао у Србију и добровољно ступио у Трећи пешадијски пук српске војске. Свега неколико дана касније оболео је од тифуса. Потом је током 1915. био постављен за наставника гимназије у Битољу. На сопствени захтев, поново ступа у војску у Први прекобројни (после реорганизације на Крфу XXI пук српске војске). Учествовао је у повлачењу преко Албаније, а касније се као подофицир борио на Солунском фронту и заслужио одрден Карађорђевог звезде са мачевима четвртог степена. За *Српске новине* које су излазиле у Солуну приредио је песме свог погинулог друга Аћима Давидовића. Малетин је 1920. објавио књижицу *Од Крфа до Битоља 1916. године*.³⁵ Непосредно после рата служио је као наставник у Бевђелији и Велесу, а потом се вратио у Нови Сад. Као ратни добровољац добио је осам јутара земље у Темерину.³⁶

Спис Душана Славића о Ђури Шарцу није у потпуности непознат нашој историографији. Први је на њега пажњу јавности скренуо Драго Љубибратић у листу *Борба* 1960. године. Љубибратић, иначе аутор монографије о Гаврилу Принципу,³⁷ у малдости припадник Младе Босне, познавао је Шарца, а по сопственом сведочењу дружио се са Чабриновићем. Он у фељтону у *Борби* у шест наставка под насловом „Непознати докуменат о Сарајевском атентату“³⁸ доноси Славићев спис. Поредећи оригинал документа са овим објављеним у фељтону одмах пада у очи да су поднаслови додати произвољно, у фељтони-

35 Ово дело има пре свега књижевне амбиције и у њему не налазимо готово никаква факта о личностима и догађајима.

36 Марко Малетин, „Тихомир Остојић узор новосадских ђака пре Првог светског рата“, *ЗМСКЈ*, књ. XIII, св. 1, 148–149; Рајка Уљмански, *Марко Малетин, Живот и дело*, (Нови Сад: Академска књига, 2011) 37–41; Душан Попов, *Историја Матице српске*, IV део, (Нови Сад: Матица српска, 2001), на више места.

37 Драго Љубибратић, *Гаврило Принцип*, (Београд: Нолит, 1959). У овом делу Љубибратић не помиње Славићев спис о Шарцу. На њега му је накнадно указао Божидар Зечевић па га он доноси у *Борби* следеће године.

38 Др Драгослав Љубибратић, „Непознати докуменат о Сарајевском атентату“, *Борба*, година XXV, (Београд): бр. 122, 24. мај 1960, 12; бр. 123, 25. мај 1960, 10; бр. 124, 27. мај 1960, 10; бр. 125, 28. мај 1960, 16; бр. 126, 29. мај 1960, 12; бр. 127, 30. мај 1960, 12.

стичком маниру. Такође, Љубибратић пропушта да укаже на шири контекст догађаја и не упушта се у детаљнију проверу тврдњи Душана Славића, што уосталом и није необично за фељтонистички приступ. Драгоцено је Љубибратићево сведочење у четвртој наставку да је познавао Славића, за кога потврђује да је био чест гост у „Златној моруни“ и њега идентификује као „Чупавка“ који се помиње у тексту.³⁹ Дobar део свог текста Љубибратић посвећује тврдњи да је председник српске владе знао за организацију атентата и наговештава да је „кафеџија“ или „дух бр. 3“ био „рупа кроз коју је могло у Пашићеву владу процурети сазнање да се припрема атентат“.⁴⁰

Владимир Дедијер у свом делу *Сарајево 1914*. претреса садржај овог Славићевог списка и пореди га са другим изворима.⁴¹ Закључује да „без обзира на непрецизности у Славићевеј биографији Ђуре Шарца има чињеница које потврђују примарни историјски извори“.⁴² Но он документ не доноси у целини већ користи само његове мање делове.

Критички осврт на Славићев спис даје и Цетко Ђ. Поповић у књизи *Око Сарајевског атентата*. Поповић каже да је Славић припадао кругу омладине пореклом из Босне и Херцеговине у Београду и да је могуће да је био упознат са припремама Сарајевског атентата, међутим, доводи у питање неке његове тврдње. Потврђује Дедијерову констатацију да Гађиновић није могао носити поруку у Сарајево, јер је у то време био у Швајцарској. Такође, учачава да Славић не помиње Трифка Грабежа иако је он имао видну улогу међу овим омладинцима. Поповић доводи у питање и хронологију Шарчевог „новог плана“ (за који се може закључити да је атентат на Франца Фе-

39 *Борба*, година XXV, бр. 125, 28. мај 1960, 16.

40 *Борба*, година XXV, бр. 126, 29. мај 1960, 12. - Љубибратић олако износи тврдњу да је Никола Пашић знао за припреме атентата. Контроверзу око овог питања коју је у српској јавности отворила је тврдња министра Љубе Јовановића Патка у споменици *Крв Словенства* 1924. коју су демантовали други министри и сам Пашић. Јовановић-Патак је у том тренутку имао и личних и политичких разлога да окриви Пашића. Ова тврдња се често среће и у странијој литаератури још од краја Првог светског рата и ослања се на погрешно протумачена заробљена српска документа коришћена и у Бањалучком процесу или на посредне изворе. Ипак, не може се доказати „изван разумне сумње“ да је српска влада знала за припреме атентата. О томе видети и у: Бјелајац, *1914–2014: Зашто ревизија?*, одељак „Шта је српска влада заиста знала о преносу оружја и атентаторима пре 28. јуна?“, 59–80.

41 Дедијер, *Сарајево 1914*, 484–490.

42 *Исто*, 487.

динанда) и наводи да су Принцип и Чабриновић већ раније решили да то учине. Сматра и да је Славићево излагање о обуци Принципа и Чабриновића преувеличано (шест погодака у мету од десет хитаца приликом гађања из револвера на 200 метара и то након само шест дана вежбања). Сматра претераним и Славићев захтев за тајност изнет у његовој преписци са секретаром Матице српске Малетином и наводи да 1928. за то није било много разлога.⁴³

Овој спис у свом чланку о Душану Славићу 1974. помиње и Љубомир Дурковић-Јакшић, али се не бави његовим садржајем.⁴⁴ На Славићеву биографију Ђуре Шарца и организацију „Смрт или Живот“ указује и Миле Бјелајац у својој књизи *1914–2014: Зашто ревизија?*⁴⁵

Славићевим документом бави се и Џон Заметица у књизи *Folly and Malice: The Habsburg Empire, the Balkans and the Start of World War One*, (Лондон, 2017). Он третира овај документ као важан извор који показује да је идеја о завери и њено спровођење дело емиграната из Босне и Херцеговине.⁴⁶ Заметица наглашава и чињеницу да је Апис, када је сазнао да се атентат спрема, покушао да га спречи.

Аутор овог документа, Душан Славић, сведок је окупљања ширег круга омладинаца пореклом из Босне и Херцеговине у београдским кафанама. Документ показује да је, у узаврелој атмосфери великог незадовољства аустроугарском окупацијом ових провинција, међу омладином, стасавалом на традицијама организовања тајних друштава и кружока, настала идеја да се изврши атентат на надвојводу Франца Фердинанда.⁴⁷ Они су подршку за то затражи-

43 Popović, *Oko Sarajevskog atentata*, 132–135.

44 Дурковић-Јакшић, „О Душану Славићу“, 267.

45 Бјелајац, *1914–1918. Зашто ревизија?*, 71–72, 87–88. - Овде налазимо значајну допуну и посредну потврду Славићевих тврдњи. Славић каже: „Духовима је задавало велику бригу набавка оружја, нарочито бомбе“. Бјелајац доноси сведочење Симе Миљуша (такође пореклом из Босне, који је као комита добровољац учествовао у балканским ратовима) дато кадровској служби Коминтерне 1935. Миљуш сведочи да је 1914. „илегалној организацији из које је произашао Принцип“, знајући за припрему атентата у Сарајеву, дао својих шест бомби које је добио у време балканских ратова. Бомбе је дао Чабриновићу, а касније је Грабежу дао и свој новац.

46 John Zametica, *Folly and Malice: The Habsburg Empire, the Balkans and the Start of World War One*, (London: Shephard-Walwyn, 2017), 368–371, 374–375.

47 Између два светска рата у бројним текстовима ранији младобосанци тврде да је идеја о атентату настала у њиховим редовима. Миле Бјелајац, *Зашто Ревизија, Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, (Београд: Одбрана, 2014), 84–88. Слично тврди и Ђуро Шарац у сведочењу на Солунском

ли и добили од искусних комита Шарца и Цигановића, такође пореклом из Босне, који у том тренутку нису били ни у каквој државној служби.⁴⁸ Танкосићева улога, према овом документу, састоји се једино у томе што је својим ратним друговима, прекаљеним комитама, дао оружје и обећао да ће га својим каналима пребацити до „места опредељења том оружју“.⁴⁹

Да је организација „Смрт или Живот“ о којој пише Славић могла постојати посредно указује и један навод Леа Пфефера у књизи *Istraga o Sarajevskom atentatu*. Истражни судија тврди да му је у октобру 1914, када је на суду већ била одржана главна расправа, дошла у канцеларију једна особа (чије име није желео да наведе) која му је дала изјаву о постојању некакве „терористичке организације“ са седиштем у Београду, да су Ђуро Шарац богослов, Цигановић, Казимировић били посредници између атентатора и Танкосића, да су људи попут Чабриновића положили заклетву „терористичкој организацији“. Према овом саопштењу, та је терористичка организација пронашла Чабриновића, Грабежа и Принципа и дала им новац за путовања. Пфефер ово није протоколисао и ставио у списе, али је показао судији који је тражио да Илића и Чабриновића поново пропита по тој ствари. Илић и Чабриновић су у изјави од 28. октобра 1914. истражним органима тврдили да им није познато ништа о постојању те организације, а Чабриновић је само прихватио да му је Цигановић описао како функционише паклена машина.⁵⁰

Данас се оригинал рукописа Душана Славића чува у Рукописном одељењу Матице српске и састоји се од осам листова. Под истом сигнатуром налази се и прекуцана верзија на пет листова, настала вероватно на захтев Љубибратића за објављивање у *Борби*.⁵¹

процесу и у разговору са Милованом Грбом објављеном у листу *Prager Presse*, 29. juli 1924, 208, 4.

48 На саслушању на Сарајевском процесу Недељко Чабриновић је 12. X 1914. изјавио да су на њега и Принципа „упливисали“ Цигановић, Ђуро Шарац и Ђулага Буковац, али да су они пре тога донели одлуку о атентату. „Сарајевски атентат, Изворне стенографске биљешке“, према: Ковић, *Гаврило Принцип*, 630–631.

49 Славић у тренутку писања биографије Ђуре Шарца није знао да су атентатори оружје (пиштоље и бомбе) пренели са собом преко границе.

50 Наведено према: Ковић, *Гаврило Принцип*, 232–235.

51 Рукописно одељење Матице српске, М 255.

Инв. бр. М 255

Ђуро Шарац

Ђуро је за време анексије Босне и Херцеговине, као ђак шестог разреда, осуђен на два месеца затвора, што је рекао: „анексија је проста отимачина туђе својине”. Тада је по издржаној казни напустио Босну и отишао у Призренску Богословију, коју заврши са одличним успехом.

Бавећи се у Призрену Ђуро је упознао несрећне прилике Срба под турском управом, и уверио се да, је непријатељска владавина свака на свој начин грозна и да је свакој циљ од човека створити роба.

На свом повратку у Босну, Ђуро се задржао неколико дана у Београду, у коме у међувремену Србија објави Турској рат. Краљева Прокламација Српском Народу, изазва неописано одушевљење које захвати и Ђуру. Он без двоумљења замени мантију четничким оделом, крст и епитрахил камом и брзометком, како би као човек и Србин на витешком пољу положио испит, и од свога војводе чуо пре него од духовника: „достоји ... достоји ... достојан”. У свим борбама у којима је учествовао, Ђура се показа и као јунак, друг и човек, као један између најдостојнијих, тако, да га је његов војвода, Војин Танкосић, просто, обожавао.

Када је мач враћен у корице, Ђура, уместо да продужи пут за Босну, да се запоји и постане слуга свете цркве, остаје у Београду, да се мучи и злопати, руча а не вечера. Он је добро знао, да би због свог четовања – кад би се вратио у Босну – био прогоњен и он, и његови седи родитељи. Живео је бедно, али је без роптања прихватао своју судбину. Дружио се са омладинцима из Босне и Херцеговине, и неколико ратних другова из Србије, чије свратиште беше искључиво у кафани „Моруни”.

Као свештеничког сина, свршеног богослова и четника босанца, Ђуру је у Београду помагао један виши духовни пастир. А кад Ђуро и после шет месеци непомишљаше да се врати позиву за који се спремао, његов добротвор поче га саветујући прекоравати: - „Реши се се синко што пре, јер уколико је срамота, утолико и грехота, да тако млад и здрав крадеш Богу дане”. Овај, иако очински прекор Ђуру је до срца заболоо, и он се реши, да више не досађује своме добротвору.

Од свих Босанско-Херцеговачких омладинаца Ђура је за неколико копаља одскакао. Био је великодушан као Христос, наиван као дете а сањалица као сваки песник. Никада није говорио о својим ратним подвизима, религији и Србизму. Волео је скромност и честитост,

шалу и песму. Мрзео је пијанце, једини изузетак био је Ристо Милићевић кога је Ђуро због песме волео. Ристо је Ђуру због његове скромности и честитости волео као рођеног брата. Сваки пут, када би Ђура замолио Ристу да пева, Ристо би га послушао, само би ставио услов: - Хоћу попе! али кажи ти мени која су три лица божја? –

- Слободна Краљевина Србија – Бог Отац, несрећна Босна и Херцеговина – Бог Син, а све остало Српство – Бог дух свети. –

Тада би Ристо прихватио уз пратњу присутних велико амин, после чега би певао чега би се пре сетио.

Ђуро је долазио сваки дан два пута код „Моруне“, у подне на ручак и у вечер на вечеру. После вечере обично се задржавао до пола ноћи, а често и дуже, па би са своја два интимна друга одлазио да се надише „чиста“ ваздуха. Због те своје навике, Гојко, звани „Ђора“ назва Ђуру „ноћна стуха“. Нико тада ни помислити није могао, да се у глави те „ноћне стухе“ кују планови, који ће убрзати промену граница многих држава.

Како је за „месечаре“ који се хране по кафанама, последњи дан у месецу раван првоне, када је кафеција пажљивији и доброћуднији то су омладинци код „Моруне“ 31. марта, одма после вечере ударили бригу на весеље. Сви су били на окупу сем Ђуре, „Циге“ и „Чупавка“. Па иако су сва три изостала друга водопије, ипак се осећала извесна празнина, јер сваки је од њих по нешто што је друштво волело.

Тај дан око 6 часова после подне, Ђура је сачекао своја два друга, па су пешице у разговору отишли у Топчидер, где су мислили вечерати, међутим у топчидерској рестаурацији ту вече било је и сувише много света, зато продуже пут за Раковицу. На томе путу Ђура упозна своје другове о својим тајним смеровима, нашто обадва Ђурина друга одговорише, да су његови планови неизводљиви.

После неколико дана, чим су новине донеле вест, да је Аустријски Генерал-штаб, решио да се маневри Аустро-Угарске војске изврше у Босни, под предвођењем престолонаследника Фердинанда, Ђуро је исти дан скројио нови план, за који његови другови рекоше да је одличан.

Да би се Ђурин план успешно извести могао, другови реше, да образује тајну организацију, која ће се звати „Смрт или Живот“. Идућег дана Ђура је саставио и правила, нешто слично првилима организације „Уједињење или Смрт“. Основне одредбе Ђуриних правила гласиле су:

„Врховна управа састоји се из 7 чланова, који се зову 'Духови', који, чим даду пристанак да се примају дужности, полагају заклетву да тајну организације 'Смрт или Живот' неће одати ни брату ни другу, оцу ни мајци, сестри ни љуби, ни ником живом бићу. После заклетве сваки је 'дух' дужан, својеручно написати изјаву да се сам убија из ових или оних разлога. То писмо старешина организације чуваће на месту где он знао буде.“

„Извршни чланови, који се зову Косовски 'Осветници', поред заклетве коју и 'Духови' полагају, додају као наставак: Све заповести 'Савета Духова' извршаваћу савесно, макар при тој дужности и живот изгубио.“

„У организацију 'Смрт или живот' могу се примити само Срби из Босне и Херцеговине, за које Старешина стече уверење да су честити и да нису наклоњени пијанству.“

После три дана састављена је управа, којој је на челу као главни старешина био Ђура. Прве две седнице одржане су у Кошутњаку на месту погибиие Кнеза Михаила. На тим седницама узети су у обзир сви босанско-херцеговачки омладинци који би могли доћи у комбинацију „Косовских Осветника“, међу којима је био први Ђорђе Лакић, обућар из Мостара, за кога се знало да припада колу Нихилиста у Москви, за Лакићем записано је у списак још 18 лица.

„Дух бр. 4“ у околичном разговору с Лакићем, дозволио је да обавезан извршавати само наређења организације кој припада и да у сличне организације без одобрења своје, не сме ступати. „Дух бр. 6“ известио је старешину да је добио пристанак тројице омладинаца; „Дух бр. 2“, двојице док је сам старешина „Дух бр 1“, задобио једнога.

Прво је положио заклетву Недељко Чабриновић, сутра дан Гаврило Принцип. Они су полагали заклетву у подруму једне куће у краљице Наталије улици, док су остали то чинили у подруму с леве стране нове Народне Скупштине на Батал Џамији. Заклетве су се обично вршиле око 12 часова ноћу, када би напуштали „Моруну“. Добри Старосрбијанац из Тетова, да би и он учинио нешто за општу ствар, кад му се 15 маја иселила кираџија из његове куће, уступио је Ђури бесплатно једну велику собу у сутерену, чији је улаз био такав, какав се само може пожелети. Од тог времена та соба постаде Духовски Храм, и гњездо, у коме ће се за непријатеља нашег народа гује одхранити.

„Духовски Савет“ 16. маја, решио је да се „Косовски Осветници“ науче руковања с оружјем. Ђура је узео на себе дужност да Прин-

ципа упозна са руковањем револвером, а Цига Чабриновића бомбом. Ђурина школа била је у Кошутњаку, Цигина на Авали. После 6 дана Принцип је положио одлично испит. На отстојању од 200 метара, од 10 хитаца имао је 6 погодака, а трчећим кораком 2. На отстојању од 60 метара 8, а трчећим кораком 3, као мета служило је једно дрво, чије је стабло било у сразмери човечијег трупа.

Преко нарочитог курира, Гађиновића, извештени су главни функционери „Младе Босне“ у Сарајеву, о задатку који се жели постићи те да учине све што за умесно нађу, како се не би циљ осујетио.

Духовима је задавало велику бригу набавка оружја, нарочито бомбе. У прво време помишљало се да Ђура оде до Скопља не би ли од четника негдашњих дошао до извесног броја бомби. Такав начин набавке био је из два разлога незгодан, што је у питању исправност бомбе, и други што би то и поред највеће опрезности могло се од надлежних сазнати. Најпосле буде усвојен предлог, да се за оружје замоли Воја Танкосић, али условна, ако Воја претходно да поштену реч да ником живу неће ствар одати. У ову мисију одређени су Ђура и Чупавко.

Када је Ђура изложио Танкосићу циљ свога доласка, Танкосић рече: - Сличну молбу одбио би сваком другом, теби не могу. Рећи ћу ти зашто. За сличне сврхе ја сам дао до данас много оружја, па не само да није ништа учињено, него се ни пуцањ није чуо. Кад Ти тврдиш да је ствар на сигурном путу, тада не само да ћу дати оружје већ и самога себе. – У знак захвалности и Ђура и Чупавко у један глас рекоше: „Живео војвода!”

Кад је дошао на ред избор леворвера, Воја за часак застаде, као да се нечег сетио приђе орману и извади плишану касету из које извади један нов неупотребљаван револвер, дајући га Ђури приметиће: - Ово је редак изузетак, добио сам га на поклон из фабрике као члан комисије за примање оружја. Ти нећеш на њему ништа нарочито приметити, међутим, он као да је и прављен за сврхе тајних револуционарских организација, јер на њему нема никаквог фабричког знака.

Када је оружје било спаковано, Воја ће запитати:

- А јеси ли ти обезбедио сигуран пролаз до места опредељења овом оружју?

Ово питање збуни и Ђуру и Чупавка, и хтели не хтели мораше признати, да о томе још нису мислили, али Ђура рече да ће наћи неки згодан канал.

- Не, Ђуро! ја ћу се то преко мојих пограничних другова и пријатеља постарати, да они, њима познатим каналима доставе оружје где треба на адресу коју ми будеш означио. Стављам ти до знања, да се овим каналима помоћу мојих другова могу пребацити и људи.

Кад је питање оружја срећно скинуто с дневног реда, још је остало питање потребног новца с којим „Осветници“ треба да крену на пут.

Духови су између себе покупили око 200 динара јер више нису имали, а нису никог знали који би дали новац као Танкосић оружје, за то реше да недозвољеним путем дођу до новца. Фалзификован је апел једне Црквене општине у Херцеговини, с којим од имућних београђана тражи помоћ за зидање Српске Школе. Да би се одстранила свака сумња поручен је и печат код печаторесца Коцића. Снабдевени тако „исправним“ апелом, и засебним овлашћењем које је гласило на име Ђурино, Ђура је с Чупавком ишао код људи за које је знао да га неће одбити. На тај начин од 25 приложника скупљено је 1080 динара. Београђани су радо прилагали за „Српску Школу у Херцеговини“, могло се скупити и много веће своте, али време није дозвољавало.

Овде ћемо спомениути један прилог који ће показати велику доследност „Духова“.

Ристо Милићевић важио је као један од најчеститијих босанско-херцеговачких омладинаца. С њим су „Духови“ сваки дан јели и пили, и седели често и до саме зоре, па ипак Ристо о свему ни појма није имао. Он није био обавештен не што није био од поверења, већ што је имао обичај да се често напије, па у таквом стању не би несвесно одао тајну, од њега се крила све до уочи поласка „Осветника“ у Сарајево. Тада му је Ђура поверио тајну и затражио прилог. Ристо је био без маријаша, па је истог дана отишао у чаршију, и негде заложити свој златан сат, и сав добивени новац у износу од 80 динара предао Ђури. Тако је Ђура предао осветницима 1360 динара.

Вечера је била заједничка. Принцип је мимо обичаја био расположен, па је и певао. Кад је било време расанка Ристо је отпевао: „Ајде, Србе, ајде роде“, која је стојећи као кава молитва саслушана. Пошто се другови изљубише, кафеџија пожели путницима „да се у здрављу видимо“, нашто „Дух бр. 3“ рече: - Не дао Бог да икад више видимо! - Разумем! прихвати Принцип, и ишчезну са осталима у по-мрчини.

Кад је на Видовдан жива народна свест дала одушка своје болу кроз ватрено-Херовимску трубу неумрлог Гаврила Принципа, на први глас о успешном атентату сви београдски владајући кругови беху погубили главе. Свако је знао да ће Аустро-Угарска за Сарајевски атентат искалити свој гњев над Србијом, па и највеће оптимисте бојаху се за слободу Србије. Једини човек који је другим очима на све гледао био је Ђуро Шарац, јер ту исту вече на вечери код једног пријатеља у фабрици шећера рече:

- Данашњи дан означава почетак свршетка. Верујем да ће српски народ главу престолонаследника Аустро-Угарске монархије скупо и прескупо платити, али никаква жртва није ни тешка ни велика, кад је у питању јединство нашег троименог народа и његово коначно спасавање испод туђег господарства.

- Нека да Бог да се твоје пророштво обистини, – одговориће домаћин, Јован Говедарица, невесињац – али ја страхујем за слободу овог светог парчета земље, што се зове Краљевина Србија.

Сутра дан у Београду је остао само „Дух бр. 2“ остали су отпутовали у унутрашњост.

„Косовски осветници“ поред свих нечовечних и варварских поступака аустријских ђелата држе се достојанствено. Од првог до последњег ни један не одаде, и не прекрши заклетву.

Какве су страшне последице биле, ми нећемо износити, оне су сваком познате, а међу српским народом није остала жива душа која те последице није и на себи осетила.

О самом атентату говорило се и писало у целој Европи па и у осталим деловима света, како одма по његовом извршењу, тако све до данас, тако да литература о атентату пење се на 1460 књига, са укупно 2.700.600. страница. Каква је садржина свих тих књига тешко је живом човеку сазнати, али, ако се узму у разматрање само не књиге, које су писали људи великог имена, ми ће мо се уверити, да су се они служили сумњивим податцима, до којих су дошли по „рекла-казала“, или по разним својим и туђим претпоставкама.

Да је ово твђење тачно најбољи је доказ што ни један писац Ђуру Шарца и не помиње, док ни један није заборавио да се позабави са Војом Танкосићем, а то је исто учинила Аустријска влада. Ми смо на-

вели колико је Воја у припремама за атентат имао удела, а тај његов удео иако није за потцењивање, далеко је од главног. Име Воје Танкосића после балканских ратова, знала су и српска дечица у Босни и Херцеговини, јер је већина омладинаца из тих крајева борила се у Војиној чети, а кад су се ти млади људи вратили својим кућама нису могли ни довољно истаћи Војино јунаштво и пожртвованост за браћу која још стењу под управом. Сви ти гласови који су о Воји кружили по народу, аустријски плаћеници достављали су својим господарима, јер при првом саслушању Осветника, аустријске истражне власти оперисале су Војиним именом, као и са именом Милана Цигановића, кога је Воја као јунака, честита омладинца и одушевљена борца за све што је српско високо ценио. Истина, Цигановић је био „Дух бр. 5“, али то истражне власти у Сарајеву нису чуле од „осветника“, а још мање од кога другога, већ се претпостављало, да је Цига као повереник Војин вршио припреме за атентат. Док веродостојна документа истражне власти у Сарајеву, нити су имале о Танкосићу ни о Цигановићу.

Ове две претпоставке износимо, јер су оне послужиле као основа и свима другима претпоставкама, па и оној, према којој се оптужује Српска влада, да је знала за припреме атентата, па према томе, да га је и помагала, док су све те претпоставке у својој основи лажне, јер у Београду, ако измемо Воју Танкосића, сем оних људи који су били у организацији „Смрт или Живот“, нико ништа није знао, па и дан данас још нико није тачно обавештен.

Ђура је све до нашег повлачења учествовао у свим борбама у чети Танкосићевој. На његовим је рукама Танкосић и издахнуо. Он га је сахранио. Повукао се осталим преко Албаније. Био је на Крфу и Солуну, где је оболео. Најпосле послан је у један Санаторијум у Дулеу близу Женева у Швајцарској, где је после неколико месеци и умро. У свом последњем писму „Чупи“ на Солунском фронту између осталог писао је: „Умерћу жељан лепоте и рахатлука“.

Умро је пред саму нашу офанзиву, не дочекавши да види своју Босну слободну а троимени народ уједињен.

Ђурине кости почивају у Слободној Швајцарској, али то није земља за коју се Ђуро борио и због које се лишио свих задовољстава, као што и сам у свом писму рече.

Света је дужност данашње омладине да Ђурине кости прене-се и сахрани у гробницу „Осветника“, јер шта је био Христос својим апостолима, то је био Ђура својим „Осветницима“. -

Душан Славић

Преписка Душана Славића и Марка Малетина

Инв. бр. М 255

Пошт. Господ.
Др МАРКУ МАЛЕТИНУ

Нови Сад

Драги господине Марко!

У прилогу шаљем биографију Ђуре Шарца, човека о коме Ви а и многи други и не знаду да је када и постојао. Међутим кад ствар прочитате, Ви ћете се изненадити, откровењу које се у његовој биографији износи, а Ви ће те бити први живи човек, који ће сазнати праву и чисту истину о Сарајевском атентату.

Ја сам се дуго борио сам са собом, да ли да тајну изнесем за живота свога, јер многи обзири ме још вежу, али има извесних околности које ме гоне и приморавају да напустим своје досадашње ћутање. Пре свега, морам Вам рећи да ја имам један део докумената, али немам све, међутим од живих сведока сваке године по један је мање, тако, да данас сем мене има само два жива човека који све знаду, па и од ове двојице један је опасно болестан.

Друго, између многих предпоставки у вези са атентатом, многе се сматрају данас као документована истина, с којом се и људи од науке служе. н. пр. у биографији Гаврила Принципа Миленковић је у Народној Енциклопедији изнео, како је Танкосић учио Принципа руковању оружјем, а то у крајњој линији иде у прилог оне тезе коју непријатељи наши заступају, да је српска влада знала за атентат, а према томе и помагала га, док је овејана неистина јер је Принципа учио Шарац.

По овој ствари ја радим врло опширан историјат и кад будем готов приложићу сва оригинална документа, и као аманет предати Матици српској, да се после моје смрти публикује.

Биографију Ђуре Шарца, ако се решите да је обелоданите, можете али само, да у најстрожијој дискрецији сачувате име писца. У противном задржите је у својој архиви, док не довршим и не пошаљем цело дело, или боље рећи, док ја не умрем. До сада сам средио нешто мало више од половине, па и то износи око 600 страница овог формата и слога, као што је биографија.

Још једном Вас молим да ми име сачувате од јавности.

Очекујући Вашу потврду, пријатељски Вас поздравља

Душан Славић

Београд, 4 V 1928

Космајска ул. 13

Инв. бр. М 255

10. маја 8.

Г. Д. Славићу, Београд.

Драги г. Душане,

Хвала Вам на послатој биографији Ђуре Шарца. Ствар је великог замаха, а држим да није тако хитна, и стога ћу још мало размислити о њој, па ћемо се онда детаљније договорити о целом питању. Дискреција ће, у сваком случају, бити сачувана.

Срдачно Вас поздравља

Марко Малетин

Sources and Literature

- Rukopisno odeljenje Matice srpske. M 255.
- Bjelajac, Mile. *1914–2014: Zašto revizija? Menjanje ocena o uzrocima Prvog vodi reviziji ocena o uzrocima Drugog svetskog rata*. Novi Sad, 2019. (cyrillic)
- Boghitchévitch, Miloch. *Die Auswärtige Politik Serbiens, 1903–1914. Diplomatistische eheimakten aus russischen, montenegrinischen und sonstigen Archiven*, I–III. Berlin: Brückenverlag, 1929–1931.

- Ćorović, Vladimir. *Odnosi između Austrougarske i Srbije u XX veku*. Beograd, 1992. (cyrillic)
- Dedijer, Vladimir. *Sarajevo 1914*. Beograd, 1966. (cyrillic)
- *Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914. Ergänzungen und Nachträge zum österreichisch-ungarische Rotbuch*, I–III. Wien, 1919.
- Durković-Jakšić, Ljubomir. „O Dušanu Slaviću“. *Godišnjak grada Beograda*, XXI, 1974. (cyrillic)
- Đerić, M. „Jafetov program“. *Razvitak*, (Banjaluka), 1939/12. (cyrillic)
- *Gledišta austro-ugarskih generala i državnika na pitanje o aneksiji Srbije, Crne Gore i Albanije te o riješenju jugoslavenskog problema*, Po neizdanim dokumentima izložio Milovan Grba. Zagreb, 1920.
- Grba, Dr. Milovan. „Das Attentat gegen Franz Ferdinand und die Sarajevoer Polizei“. *Prager Presse*, No 208, 29. juli 1924.
- Kostić, Petar. *Spomenica 50-godišnjice Prizrenske bogoslovsko-učiteljske škole 1871–1921*. Beograd, 1924. (cyrillic)
- Ković, Miloš. *Gavrilo Princip. Dokumenti i sećanja*. Novi Sad: Prometej, 2014. (cyrillic)
- Ljubibratić, Drago. *Gavrilo Princip*. Beograd: Nolit, 1959. (cyrillic)
- Ljubibratić, Dragoslav. „Nepoznati dokumenat o Sarajevskom atentatu“. *Borba*, XXV, br 122–127, 24–30. V 1960. (cyrillic)
- Maletin, Marko. „Tihomir Ostojić uzor novosadskih đaka pre Prvog svetskog rata“. *ZMSKJ*, XIII, sv. 1. (cyrillic)
- Mombauer, Anika. *Uzroci prvog svetskog rata*. Beograd: CLIO, 2014. (cyrillic)
- Novakov, Aleksandra. *Stubovi srpske kulture*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2017. (cyrillic)
- Palavestra, Predrag. *Dogma i utopija Dimitrija Mitrovića*. Beograd: Zavod za udžbenike 2003. (cyrillic)
- Pferer, Leo. „Aleksandar Karađorđević sukrivac Sarajevskog atentata“. *Hrvatski narod*, 28. VI 1941.
- Pisarev, Y. A. *Taini Pervoy Mirovoi Viony, Rossia i Serbia v 1914/1915*. Moskva: Nauka 1990. (russian cyrillic)
- Popov, Dušan. *Istorija Matice srpske*, IV. Novi Sad: Matica srpska, 2001. (cyrillic).
- Popović, Cvetko Đ. *Oko Sarajevskog atentata, Kritički osvrti i napomene*. Sarajevo: Svjetlost, 1969.
- Popović, Č. „Sarajevski atentat i organizacija Ujedinjenje ili smrt“. *Nova Evropa*, 26. VI 1932. (cyrillic)
- Ratković, B., M. Đurišić, S. Skoko. *Srbija i Crna Gora u balkanskim ratovima 1912–1913*. Beograd, 1972. (cyrillic)
- Ronge, Maximilian. *Meister der Spionage*. Leipzig: Payne Verlag, 1935.
- *Tajna prevratna organizacija. Izveštaj sa pretresa u vojnom sudu za oficire u Solunu*. Solun: Velika Srbija, 1918. (cyrillic)
- Uljmanski, Rajka. *Marko Maletin. Život i delo*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2011. (cyrillic)

- Vučetić, Biljana. *Bogdan Radenković. Sudbina jednog srpskog nacionaliste*. Beograd: Istorijski institut, 2018. (cyrillic)
- Yager, Wolfgang. *Historische Forschung und politische Kultur in Deutschland. Die Debate 1914–1980. über dem Ausbruch des Ersten Weltkrieges*. Göttingen, 1984.
- Zametica, John. *Folly and Malice: The Habsburg Empire, the Balkans and the Start of World War One*. London: Shephard-Walwyn, 2017.

- *Politika* (cyrillic)
- *Srbobran* (Novi Sad) (cyrillic)

Summary

Dorđe Đurić

Testimony About Đuro Šarac from 1928: A Source in Support of the Thesis that the *Young Bosnians* Acted Independently in the Conspiracy of June 28, 1914

ABSTRACT: The paper analyzes a historical record from the archives, the testimony of Dušan Slavić about Đuro Šarac and the organization of the Sarajevo assassination of Archduke Ferdinand. In order to place the document in the context of the event and check its credibility, it was necessary to examine the biography of Đuro Šarac, a theologian who, as one of the closest associates of military commander Tankosić, participated in the Balkan Wars and World War I and who was in the circle around Gavrilo Princip at the time of the Sarajevo assassination. A review is also given of the activities of Dušan Slavić and Marko Maletin, the author of the writings and the then secretary of Matica Srpska, who decided not to publish the document in 1928 when it was sent to him.

KEY WORDS: Sarajevo Assassination, Đuro Šarac, Gavrilo Princip, The Question of War Accountability, World War I

Dušan Slavić's file about Djuro Šarac, kept in the files of Matica Srpska, speaks about the organization of the Sarajevo assassination. According to the document, the assassination of Archduke Franz Ferdinand was organized by the group *Death or Life*, founded in Belgrade by Đuro Šarac. This article explores the biography of Đuro Šarac, a theologian who, as one of Commander Vojislav Tankosić's closest associates, participated in the Balkan Wars and in World War I and was close to Gavrilo Princip at the time of the Sarajevo assassination. Later, at the trial in Thessaloniki, as a witness for the prosecution, he testified against Colonel Dragutin Dimitrijević Apis. Not long before the outbreak of World War I, the author of the archived paper, Dušan Slavić, was also a member of a circle of young men, originally from Bosnia-Herzegovina, who congregated at the Zlatna Moruna Tavern, also frequented by the assassins Gavrilo Princip and Nedeljko Čabrinović, whom he knew personally. The file on Šarac analyzed here is only a small part of the missing 600-page manuscript Slavić wrote about the Sarajevo assassination. The article also points to the controversy over whether Đuro Šarac participated in an attempt to prevent the assassination, which is an accepted version in the major part of Serbian historiography.